

Obe Postma: grensganger tussen natuur- en historische wetenschap¹

Jan Gulmans

'Zoodat men heeft meer en minder abstracte natuur- en meer of minder abstracte geesteswetenschappen', Obe Postma, 1917

Inleiding

Op 6 november 1933 hield Johan Huizinga een voordracht in de aula van de Universiteit van Amsterdam onder de titel 'Natuurbeeld en historiebeeld in de achttiende eeuw'. Hij doelt met die twee termen –natuurbeeld en historiebeeld—op twee vormen, waarin de wereld der verschijnselen begrepen kunnen worden. Met de wereld der verschijnselen doelt Huizinga op de wereld als veelheid. De wereld der veelheid kan slaan op de natuur of op de geschiedenis. Daarachter ligt de wereld als eenheid. Hij stelt vervolgens, dat elke tijd een eigen natuurbeeld en een eigen historiebeeld draagt. De achttiende eeuw laat volgens Huizinga het verschijnsel zien, dat wetenschap de dominante kenvorm wordt, en, ten tweede, dat het historiebeeld overschaduwd wordt door het natuurbeeld. Huizinga's lezing verder latend voor wat zij is, kan gezegd worden, dat Obe Postma's lezing van 12 april 1913 voor het Natuurkundig Genootschap te Groningen in zekere zin preludeerde op de voordracht van Huizinga. Postma sprak bij die gelegenheid over natuurwetenschap en historiewetenschap en stelde, net als Huizinga, het historiebeeld en het natuurbeeld in het brandpunt van zijn aandacht. Hij deed dat door een discussie aan te gaan met Heinrich Rickert, Karl Lamprecht en Gerard Heymans over (in-)determinisme in de cultuurwetenschappen. De al genoemde Johan Huizinga sloot zich in zijn inaugurele rede van 1905 althans tot op zekere hoogte aan bij het standpunt van Rickert, terwijl Postma zich -- wederom: tot op zekere hoogte -- aansloot bij Heymans. Over de invloed van Heymans op Postma zegt Breuker²: 'De beste theoretische studie over de geschiedwetenschap van deze tijd is niet van een historicus en heeft een positivistische inspiratie: G. Heymans, 'De geschiedenis als wetenschap', in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, afd. Letteren, reeks 4, deel 8 (1907), pp. 173-202." Postma, die op Heymans reageert, lijkt met zijn zoeken naar

---

¹ Naar aanleiding van een lezing, c.q. artikel van Obe Postma over natuur- en geschiedwetenschap. Zie: Obe Postma, *Natuurwetenschap en Historische wetenschap*, 1913. De tekst is een voordracht van Postma voor de Wetenschappelijke afdeling van het Natuurkundig Genootschap te Groningen, die werd gehouden op 12 april 1913 (zie website Obe Postma Selskip: [Wetenschap > Geschiedenis > Obe Postma Natuurwetenschap en historische wetenschap](#)).

² Ph. H. Breuker, *Inleiding op Obe Postma, Natuurwetenschap en Historische wetenschap* (zie noot 1)

wetten ook duidelijk positivistisch geïnspireerd. De lezing zelf lijkt trouwens op Heymans geïnspireerd, zeker op genoemde studie, maar misschien ook wel meer in het algemeen⁷.

In het volgende wordt, om te beginnen, de context van deze discussie geschetst. Vervolgens wordt ingegaan wat het onderscheidende kenmerk is van de cultuurwetenschappen in het algemeen en de geschiedwetenschap in het bijzonder. De vraag, die dan ook aan de orde wordt gesteld, luidt, of het opsporen van historische wetten en wetmatigheden in de wereld der geschiedenis als in principe mogelijk moet worden gezien³. In de derde plaats wordt ingegaan op de vraag welke aspecten en dimensies te onderscheiden zijn aan de huidige discussie over het statuut van de geschiedwetenschap en de natuurwetenschap. Is het onderscheid tussen een nomothetisch gerichte natuurwetenschap en een ideografisch gerichte geschiedwetenschap zinvol? Is het zgn. 'covering law model' in de geschiedwetenschap tot mislukking gedoemd en, zo ja, moet dat model ingeruild worden tegen een perspectivistische- of narrativistische benadering in de geschiedwetenschap?

Context

De lezing, die Postma in 1913 hield over het onderscheid tussen natuur- en historische wetenschap, moet gezien worden tegen de achtergrond van een aantal contextuele factoren of tendensen. Op maatschappelijk gebied was er een ontwikkeling in de richting van democratie, zelfbeschikking, vooruitgang, technisering, mondigheid, en internationalisering. Op empirisch-wetenschappelijk gebied waren er tendensen in de richting van wettelijkheid, geleidelijkheid en kwantificering. Op religieus gebied was er sprake van vermenselijking en psychologisering, terwijl op filosofisch vlak men kon spreken van monisme, rationaliteit, systeem, methode en historisering⁴. Al deze tendensen laten zich samenvatten in het begrip vooruitgang, dat zo veel wil zeggen als de maakbaarheid der werkelijkheid en, ten tweede, de redelijkheid van het historisch proces. De 19e eeuw, d.w.z. het tijdsgewricht, waarvoor deze tendensen gelden, was er één van superioriteitsbesef ten aanzien van het voorhandene. Deze eeuw had—uitzonderingen als Kierkegaard, Dostojewski en Nietzsche daargelaten-- geen zin voor tragiek. Ze was onder het beslag van het perspectief van de rechtlijnigheid van de menselijke evolutie. De negentiende-eeuwse mens had om zo te zeggen een intellectuele dorst naar het algemene, dat de veelheid overwint.

Postma, geboren in 1868, werd geconfronteerd met deze tijdgeest. Hij constateerde overall, dat er een tendens was om de veelvuldigheid der fysische, geestelijke, en psychische werkelijkheid te overwinnen door haar te bevatten als één categoriaal homogeen gebouwde structuur. En, ten tweede, Postma onderkende--- in het voetspoor van zijn promotor van der Waals en anderen---, dat, als de ratio het begrip produceert en het begrip de werkelijkheid schept of afbeeldt, dan een methode de belangrijkste voorwaarde is om tot kennis te geraken. Van van der Waals had Postma geleerd, dat de

³ Zie wat dit betreft ook: H. Jansen, *Triptiek van de tijd. Geschiedenis in drievoud*, Uitgeverij vanTilt, 2010.

⁴ R.F. Beerling, (1935). *Aspecten van het denken in de negentiende en twintigste eeuw*, in: *Antithesen*, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem, p. 133.

natuurwetenschap het voorbeeld levert van het beginsel, dat de werkelijkheid kan worden gekend en beheerst, indien en voorzover de ratio haar veralgemenende begripsvorming methodisch op haar toepast. Dit standpunt leidde tot wat genoemd wordt het ‘methodenmonisme’, een opvatting het best verwoord door de filosofen van de Marburgse School van het Neo-Kantianisme. Het denkoptimisme van de Marburgers wilde niet weten van irrationele onoplosbaarheden. Het irrationele is volgens hen het nog niet gerationaliseerde; het is niet een grens maar een opgave van de ratio. De monomethodologische rationalisering der werkelijkheid door de soevereine geest werd slechts door enkele randfiguren onder kritiek gesteld. Eén daarvan was Nietzsche. Hij sprak: ‘Der Glaube an die Vernunftkategorien ist die Ursache des Nihilismus, --wir haben den Wert der Welt an Kategorien gemessen, welche sich auf eine rein fingierte Welt Beziehen’⁵. Een ander was Dilthey, die naar analogie van Kant een kritiek der historische rede ontwierp. Dat resulteerde in het historisme, een perspectief waarbinnen de absolute geldigheid van welke vorm van leven, cultuur of religie dan ook, wordt gerelativeerd. ‘Das historische Bewusstsein von der Endlichkeit jeder geschichtlichen Erscheinung, jedes menschlichen oder gesellschaftlichen Zustandes, von der Relativität jeder Art von Glauben ist der letzte Schritt zur Befreiung des Menschen’⁶.

De vraag, waarvoor Postma zich geplaatst zag, was of hij één der belangrijkste karakteristika van het geestesleven der negentiende eeuw, namelijk de drang om elke wezenlijke afgrenzing tussen verschillende werkelijkheidsgebieden uit te wissen en één verklaringsprincipe te hanteren voor de totale natuurlijk-geestelijke werkelijkheid, kon onderschrijven. Meer specifiek was het de vraag, of het niet zó is, dat de wereld van het geestelijk zijn uit verschillende niveaus bestaat, elk met zijn eigen principes, wetten, categorieën. Voor wat betreft de wereld der geschiedenis zou dat betekenen, dat ze niet mono-categoriaal, maar ‘vielschichtig aufgebaut’ is. In de woorden van Nicolai Hartmann: ‘Die Geschichte ist ein Prozesz, in den Faktoren aller Seinsstufen bestimmend hineinwirken, ein Prozesz also, der—wenn überhaupt, so jedenfalls nur als Gesamtergebnis heterogener Mächte verstanden werden kann, die dauernd aufeinander stossen’⁷.

Bij de beantwoording van dergelijke fundamentele problemen en vragen werd Postma niet weinig beïnvloed door zijn promotor Van der Waals. Van diens dissertatie ‘Over de continuïteit van den gas- en vloeïstoofstand’, die in 1873 verscheen, nam Postma al spoedig kennis. Van der Waals’ invloed heeft Postma niet weinig gevormd. Niet alleen onderwees van der Waals Postma in onder meer de fysica en de thermodynamica, maar Postma leerde ook van hem de methodische werkwijze, de accuratesse en het op analyse en synthese ingestelde ethos. Johannes Diderik van der Waals (1837-1923) werd te Leiden geboren als zoon van een timmerman. Hij ging naar de MULO en werd spoedig hulponderwijzer. Na enkele jaren volgde hij te Leiden colleges wis-, natuur- en sterrenkunde⁸. In zijn dissertatie gaf Van der Waals een correctie voor de wet van

⁵ F. Nietzsche, *Der Wille zur Macht*, p.17

⁶ W. Dilthey, *Gesammelte Schriften*, VII, p.290.

⁷ N. Hartmann, *Das Problem des geistigen Seins*. p. 17.

⁸ A.J.P. Maas, *Atomisme en individualisme. De Amsterdamse natuurkunde tussen 1877 en 1940*, Hilversum, 2001, p. 28-34.

Boyle-Gay Lussac. Deze werd bekend als de Wet resp. Toestandsvergelijking van Van der Waals. Van der Waals toonde aan, dat experimentele gegevens over het gedrag van gassen op basis van zijn aanpak beter af te leiden waren dan uit de wet van Boyle-Gay Lussac.

De verhouding tussen geestes-, natuur- en sociale wetenschappen

In aanmerking genomen de erflatenschap van het negentiende eeuwse denken, was het naar het inzicht van Postma nodig om die wetenschappen niet voor zich of op zich zelf te beschouwen, maar om deze wetenschappen in hun samenhang en hun wederzijdse bepaaldheid te analyseren. Postma beseftte, dat de traditionele systeemgrenzen der wetenschappen begonnen te vervagen als gevolg van nieuwe vraagstellingen naar de structuur van de wereld. Dat leidde tot wat Bendediktiner⁹ noemt de 'Überlagerung von Forschungsinteressen und Erkenntnisaufgaben' tussen de verschillende takken van wetenschap en , ten tweede, een heviger wordende competentie- en profileringsstrijd tussen de richtingen binnen de wetenschap. Het gevolg van beide tendensen was een verhevigde rivaliteit tussen geestes-, natuur- en sociale wetenschappen. Postma, zich bewust van de opdracht van de filosofie 'eine Zeit in Gedanken zu fassen (Hegel)', moet hebben aangevoeld, dat het tegen die achtergrond nodig was om de zinvolheid van het natuurwetenschappelijk perspectief alsook dat van het historisch perspectief te legitimeren. Dat is ook toe te schrijven aan het feit, dat er tussen de verschillende takken van wetenschap een soort reciproke assimilatie plaats vond.

De lezing van Postma moet dus worden gezien als wetenschaps- en kennistheoretische afgrenzing tussen geschiedenis en natuurwetenschap. Hij wilde daarmee een specifiek kennisveld voor beide wetenschappen definiëren en een praktische verdeling maken van taken voor beide wetenschappen. Dit alles, om daaruit een scherp omschreven identiteit van beide wetenschappen af te leiden. Een wederzijdse afgrenzing was naar zijn mening om meerdere redenen noodzakelijk. In de eerste plaats omdat de wetenschappen sinds de Verlichting het ideaal van de specialisering volgden. Het doel daarvan was de werkelijkheid als object van kennis zó tussen geestes-, natuur- en sociale wetenschappen op te delen, dat iedere vraagstelling door een daarvoor gespecialiseerde tak van wetenschap aangepakt zou kunnen worden; een tak van wetenschap, die het meeste voor een succesvolle oplossing van het probleem geschikt leek. Een tweede reden, waarom een sterker accent op de wederzijdse afgrenzingspogingen tussen geestes-, natuur- en sociale wetenschappen kwam te liggen, was, dat de natuurwetenschappen de geestes- en sociale wetenschappen onder druk zetten zich met de natuurwetenschappen te kunnen meten als het ging om methodologie en kennisverwerving. Dat leidde tot tegenbewegingen --- Heinrich Rickert en Karl Lamprecht deden daaraan volop mee -- die de zelfstandigheid van de niet-natuurwetenschappelijke disciplines wetenschapstheoretisch aannemelijk wilden maken vanuit een eigen domein van objecten, waarop de kennis is gericht.

De centrale vraag, die voortdurend (ook in het artikel van Postma) terugkeert, luidt: „Sollen die Geisteswissenschaften die Methoden, die in den Naturwissenschaften so erfolgreich waren, nachahmen, um so auch den Status echter Wissenschaftlichkeit zu erlangen? Oder sollten sie nicht vielmehr Methoden entwickeln, die komplementär sind

⁹ R. Benedikter, Das Verhältnis zwischen Geistes-, Natur- und Sozialwissenschaften.

zu den in den Naturwissenschaften verwendeten?’¹⁰. De geschiedenis van de moderne geesteswetenschappen is om zo te zeggen één grote poging zich van de dominantie van het natuurwetenschappelijke project van verklaring en beheersing van de wereld los te maken. Vervolgens zich wetenschapstheoretisch en kennistheoretisch van de natuurwetenschappen te onderscheiden en een eigen methodisch bewustzijn te ontwikkelen en een eigen domein van kennis te definiëren. Dit probeerde men door wetenschapstheoretische dichotomieën te omschrijven, zoals (a) ‘verklaren versus verstaan’, (b) ‘objectiviteit versus subjectiviteit’, (c) ‘nomothetisch versus idiografisch’, (d) ‘wet versus vrijheid’ en, tenslotte, (e) ‘beheersingsweten versus oriëntatieweten’.

De reeds eerder genoemde Dilthey—de grondlegger van de zgn. levensfilosofie en van de geesteswetenschappen—stelde zijn leven lang pogingen in het werk wetenschapstheoretische positie te ontwikkelen voor de geesteswetenschappen, zodanig dat het onderscheid met de natuurwetenschappen daarmee of daardoor sterk zou worden gemarkeerd. In zijn optiek hebben de geesteswetenschappen en de natuurwetenschappen alleen de kenmerken ‘Widerspruchsfreiheit, Logizität, intersubjektive Überprüfbarkeit’ gemeenschappelijk. Het onderscheidende tussen geestes- en natuurwetenschappen is, hoe ervaring wordt ontsloten en hoe met ervaring wordt omgegaan. De natuurwetenschappen hebben, aldus Dilthey, een ‘verstümmelten Erfahrungsbegriff’ ontwikkeld, dat zich alleen op de identieke afbeelding van het causale functioneren van zintuiglijk waarneembare natuurlijke processen in oorzaak-gevolg-samenhangen richt. De natuurwetenschappen streven daarbij -- door middel van een verabsolutering van de zintuiglijke waarneming — naar een puur uiterlijke of functionele verklaring van fysische processen. Maar de mens wil ook kennis verwerven ten aanzien van niet-zintuiglijke objecten en processen. Daarvoor, zegt Dilthey, zijn de geesteswetenschappen geschikt. Deze wetenschappen hebben te doen met ideële objecten, die immaterieel zijn. Die immateriële objecten kunnen slechts kwalitatief gevat worden als innerlijke ervaring, als men althans de eigen aard en de specificiteit van die immateriële objecten begrijpen wil. In tegenstelling tot de geesteswetenschappen zijn de natuurwetenschappen die disciplines, die zich richten op natuurobjecten, dat wil zeggen objecten resp. gebeurtenissen en processen die resulteren uit de uiterlijke ervaring. Deze disciplines beschrijven de eigenschappen of attributen van objecten (resp. processen, gebeurtenissen) en verklaren die uit de wetmatige relaties en betrekkingen van de dingen in de ruimte. Vanuit de uiterlijke waarneming uitgaand en met behulp van de categorieën van het logisch denken bepalen de natuurwetenschappen de inhoud van de uiterlijke ervaring in begripsmatige taal, naar mogelijkheid op kwantitatieve- en causaalmechanische wijze.

Niet, zoals Postma aanvankelijk dacht, om het wezen der dingen te achterhalen, maar wel om de objectief-algemene, constante relaties tussen de dingen (resp. processen, gebeurtenissen) te identificeren. Het uitdrukken van deze vaste relaties resulteert in vaste, ondubbelzinnig geformuleerde wetten en wetmatigheden.

Vanaf de zestiende eeuw is er sprake van een empirische, experimentele, kwantitatieve methode in de natuurwetenschappen. Dat de natuurwetenschappen kwantitatief en

---

¹⁰ Apel, Karl-Otto: *Das Kommunikationsapriori und die Begründung der Geisteswissenschaften*. In: Simon-Schäfer, Roland & Zimmerli, Walther Ch. (Hg.): *Wissenschaftstheorie der Geisteswissenschaften*, Hamburg (Hoffmann u. Campe) 1975, p.23-55.

tegelijktijd empirisch—en dus niet metafysisch en/of transcendent—zijn, wordt met name door Kant benadrukt; het is Kant, die ook de apriorische grondslagen van de natuurwetenschappen in het zgn. synthetische apriori vastlegt. ‘Ich behaupte aber, daß in jeder besondern Naturlehre nur so viel eigentliche Wissenschaft angetroffen werden könne, als darin Mathematik anzutreffen ist’¹¹. Voor Kant verdient een rationele natuurwetenschap die naam slechts als de natuurwetten, die aan haar ten grondslag liggen, apriori gekend kunnen worden en dus niet slechts ervaringswetten zijn. Met name Windelband—het leerboek der filosofie van deze auteur was om zo te zeggen verplichte kost voor Postma—accentueerde het onderscheid tussen natuur- en geesteswetenschappen. Terwijl de natuurwetenschap met abstracties werkt, heeft de geesteswetenschap met de volle werkelijkheid te maken; en dat in een volheid en rijkdom, die niet op natuurnoodzakelijkheid is terug te voeren. Op aan Windelband analoge wijze accentueert ook Rickert (1863 - 1936) het verschil tussen geesteswetenschappen en natuurwetenschappen. De eerste worden door hem ‘Ereigniswissenschaften’ genoemd, terwijl de tweede de naam van ‘Gesetzeswissenschaften’ krijgen. Het natuurwetenschappelijk perspectief wil de oneindigheid der objecten (gebeurtenissen, processen) en de daaraan gebonden attributen overwinnen door generieke concepten en wetten, onder abstractie van het individuele of specifieke¹². Dat laatst brengt de wetenschapsman op het terrein van het geschiedkundige (of, breder, het culturele- of sociaal-wetenschappelijke) perspectief. Rickert heeft in zijn werk het gezichtspunt centraal gesteld, dat de natuurwetenschap in de methode van haar studie en in de interpretatie van haar resultaat ertoe neigt te generaliseren, d.w.z. aan te nemen, dat wat zij eenmaal in de natuur waarneemt, zich overal volgens dezelfde wet herhaalt, zodat men dus bij alle natuurwetenschappelijke begripsvorming telkens dat éne geval zou mogen generaliseren. Terwijl dan daartegenover de wetenschappelijke geschiedbeschrijving zich voor de vorming van haar begrippen noodwendigerwijze moest bedienen van de methode van het individualiseren; zij had op te sporen, wat in een bepaald mensenleven, in een bepaalde historische gebeurtenis nu eigenlijk het geheel enige, en slechts éénmaal gebeurende feit is.

Heinrich Rickert (1863-1936) was, naast Windelband, de belangrijkste vertegenwoordiger van de zuid-westduitse school van het Neo-Kantianisme. Dat Postma grote waardering voor Rickert had, blijkt al uit de aanzet tot zijn lezing: ‘Ik (Postma, JG) wil trachten U enkele ogenblikken bezig te houden, vooral naar aanleiding van een boek, dat al een 10 tal jaren oud is, maar toch nog, vooral in Duitsland voortdurend de aandacht blijft trekken, en waarmee men rekening moet houden bij het nagaan van de onderlinge verhouding der verschillende wetenschappen. Ik bedoel het boek van Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*’. Rickert vereerde Max Weber. Hij moest niet veel hebben van Nietzsche’s naturalisering van de filosofie; integendeel, Rickert hield de grenzen, die met het bewustzijn zijn gegeven, in acht. Vandaar, dat hij kon promoveren op een studie over semantiek¹³. In dat proefschrift beweegt hij zich van het positivisme naar het Neo-Kantianisme. Voor Rickert stond centraal, dat de denkactiviteit als zodanig wordt geanalyseerd, voorzover die te maken heeft met het

¹¹ I. Kant, *Metaphysische Anfänge der Naturwissenschaften*. S. VIII.

¹² H. Rickert, *Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, 1896.

¹³ H. Rickert, *Zur Lehre von der Definition*, 1888.

omschrijven van objecten, processen en gebeurtenissen in termen van definiërende attributen. Deze studie aangaande definities werd de basis voor de latere waardeleer¹⁴. Rickert bepleitte het zogenaamde heterothetische denken, dat wil zeggen dat hij zich keerde tegen het monisme van Hegel (de rede is werkelijk, de werkelijkheid is redelijk). Tegen diens antithetiek wordt het geheel ingezet als quintessens van de veelheid. Rickert is ervoor te spreken over een multiversum; dat leidt tot een vorm van relationisme. Een aanzet tot het kennen en begrijpen van de werkelijkheid is slechts mogelijk op basis van het postuleren van waarden. Hij zegt dan ook: ‘Werte sind keine Wirklichkeiten, weder physische noch psychische. Ihr Wesen besteht in ihrer Geltung, nicht in ihrer Tatsächlichkeit’¹⁵. Voor de geschiedenis betekent dat: ‘Auch wenn die Geschichte es also mit Werten zu tun hat, so ist sie doch keine wertende Wissenschaft’¹⁶.

In zijn reeds genoemd werk ‘Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft’ stelt Rickert de vraag, waarin sociale wetenschappen verschillen van natuurwetenschappen. Hij doet dat aan de hand van de vraag naar het object van de natuur- of sociaal-wetenschappelijke studie (materieel criterium) en, ten tweede, naar de methoden, waarmee de studieobjecten benaderd worden (formeel criterium). Het object van studie voor de sociale wetenschappen is de ‘cultuur’, terwijl dat van de natuurwetenschappen de ‘natuur’ is. Het distinctieve onderscheid tussen deze beide wetenschappen is, dat het studieobject van de sociale wetenschap altijd verbonden is aan betekenis en zingeving en het studieobject van de natuurwetenschap er slechts is. Hierdoor zijn sociale objecten (processen, gebeurtenissen in de leefwereld) per definitie historisch en natuurobjecten geschiedenisvrij. ‘Natur wäre danach das bedeutungsfreie, nur wahrnehmbare, unverständliche, Kultur dagegen das bedeutungsvolle, verstehbare Sein’. In tegenstelling daarmee, aldus Rickert, is cultuur ‘die Gesamtheit der realen Objekte, an denen allgemein anerkannte Werte oder durch sie konstruierte Sinngebilde haften, und die mit Rücksicht auf diese Werte gepflegt werden’.

De tegenpool van Rickert was K. Lamprecht. Deze beoogde een verwetenschappelijking van de geschiedenis. In de woorden van Postma: ‘Lamprecht, die meent, dat geschiedenis een wettenwetenschap moet zijn’. Karl Lamprecht verzette zich tegen de realistische opvattingen aangaande geschiedenis van Ranke¹⁷. De door Lamprecht voorgestane historiografie zoekt naar verklaringen voor collectieve verschijnselen, duidt de causale verbanden tussen deze verschijnselen aan en poogt de wetten van het historisch proces bloot te leggen. Lamprecht richt zich – blijkens zijn opus magnum ‘Deutsche Geschichte’—op de collectieve mentaliteit (‘Seelenleben’) van volkeren. Zijn werk ‘Deutsche Geschichte’ veroorzaakte een geschiedtheoretisch debat, de ‘Lamprechtstrijd’ of ‘Methodenstrijd’.

¹⁴ A. C. Zijdeveld, Rickert’s relevance. The ontological nature and epistemological functions of values. Dissertation, 2006

¹⁵ H. Rickert, Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, 1910, p. 89.

¹⁶ Idem, p. 90.

¹⁷ R. F. Beerling, Heden en Verleden. Denken over geschiedenis, 1963

Drie Friezen: Obe Postma, Oepke Noordmans en Gerard Heymans

De theoloog Oepke Noordmans (1871-1956), afkomstig uit een orthodox Nederlands Hervormd gezin (sterke invloed van het Réveil), schreef over Rickert in dezelfde tijd als waarin Postma zijn lezing voor het Natuurkundig Genootschap hield. Noordmans stond sterk onder de indruk van prof. J.H. Gunning jr., de vertegenwoordiger van de 'Ethische richting' in de theologie. Hij –Noordmans-- werd in 1903 bevestigd in zijn eerste gemeente, Idsegahuizen-Piaam en wendde zich daar tot de bestudering van schrijvers, zoals Plato, Plotinus, Augustinus, Dante, Thomas, Calvijn, Montaigne, Descartes, Spinoza, en Schleiermacher. In zijn tweede gemeente, Suameer, richtte hij zijn aandacht ook op Heinrich Rickert, over wie hij in 1920 een belangwekkend artikel¹⁸ schreef. Daarin signaleert hij, dat de kennisleer, die Kant in zijn 'Kritik der reinen Vernunft' had geformuleerd, sterk natuurwetenschap-pelijk was georiënteerd. In die kennisleer waren de cultuurwetenschappen, aldus Noordmans, niet betrokken. De evolutiegedachte brengt daarin verandering. Echter, natuur en geschiedenis worden ook dan nog gezien als in elkaar overlopend, onderworpen als ze zijn aan het redelijk begrip. Het individuele en het onafleidbare raakt zoek. Totdat Wilhelm Dilthey, die een scherpe kijk had op het gebruik van de natuurwetenschappelijke methode in de cultuurwetenschappen, daarin verandering bracht. Na hem heeft ook Windelband eraan bijgedragen, dat de cultuurwetenschappen bevrijd werden van uit de natuurwetenschappelijke ban. Hij onderkende, dat het eenmalige het wezen der geschiedenis uitmaakt, terwijl in de natuurwetenschap het algemene gezocht wordt. Tegen deze achtergrond heeft Rickert de grenzen der natuurwetenschappelijke begripsvorming geëxploreerd. Het algemeenste wezen der natuurwetenschap, aldus Noordmans, is de vereenvoudiging. Een begrip (synoniem aan concept of categorie) vereenvoudigt omdat het van de aanschouwelijkheid abstraheert, in die zin dat de referentiële betekenis van een begrip wordt aangegeven in termen van voor het begrip definiërende attributen of kenmerken. Op basis van een begrip, aldus opgevat, worden objecten, processen, gebeurtenissen, symbolen en personen in een klasse ondergebracht.

Noordmans vraagt zich af, of de gehele natuurwetenschap in wetten opgaat. Onder een wet verstaat hij bijvoorbeeld de eerste wet van de thermodynamica; deze stelt, dat energie niet verloren kan gaan noch uit het niets kan ontstaan. De wet staat bekend als de "Wet van behoud van energie". Er kunnen dus alleen omzettingen van energie plaatsvinden. In zijn visie toont Rickert aan, dat het individuele of bijzondere een grens oplegt aan de natuurwetenschappelijke methode; het individuele is daarom het algemeenste basisbegrip van het historische. Niet de stof, aldus Noordmans, maar de methode maakt onderscheid tussen natuur en geschiedenis. Hoe volkomener een natuurwetenschappelijk begrip, des te meer abstract. De natuurwetenschap verwijderd ons dus van de werkelijkheid. In het perspectief van Noordmans zijn natuurwetten hypothetische oordelen; ze oordelen over een mogelijkheid, niet over een werkelijkheid. De wetenschap van het individuele is de geschiedenis. Dat laatste sluit niet uit, dat er in de natuurwetenschappen historische bestanddelen voorkomen.

Noordmans gaat uit van het individuele, opgevat als de grens van de natuurwetenschap.

---

¹⁸ O. Noordmans, De filosofie der geschiedenis van Heinrich Rickert, 1920, in: Verzamelde Werken, Dl. I, p. 336-356.

Hij vraagt zich af, hoe de werkelijkheid te vereenvoudigen, zodanig dat het individuele behouden blijft. In dat kader zijn de algemene begrippen middel (en niet doel, zoals in de natuurwetenschap) om het individu te benaderen. De vraag naar welk beginsel de historische begrippen samenhangen, beantwoordt Rickert door gebruik te maken van de categorie 'waarde'. Noordmans sluit zich daarbij aan. De waarde is naar zijn opvatting het cement van de individualiteit. Zo gezien, is het begrijpelijk dat hij kan zeggen dat geschiedenis een opvatting van werkelijkheid is onder bepaalde richtpunten of waarden, waarnaar de historische feiten zich groeperen. De natuurwetenschappelijke begripsvorming neemt het gemeenschappelijke op in de dingen. De historische begripsvorming dat, waardoor ze (de dingen) zich onderscheiden. In de natuurwetenschap is de omvang van een begrip omgekeerd evenredig aan zijn inhoud. In de geschiedenis niet; daar geldt: hoe wijder begrip, hoe meer inhoud. In het vervolg –na enige aandacht te hebben gegeven aan Gerard Heymans, één van de leermeesters van Postma -- zullen we zien, of, en zo ja in welke zin Postma zich bij deze zienswijze aansluit.

Gerard Heymans werd geboren in 1857 in het Friese Ferwerd, waar zijn vader gemeentesecretaris was. Heymans was de man van het 'psychisch monisme', dat men kan opvatten als de leer, dat onze kennis weliswaar wetmatig samenhangt met een 'werkelijkheid', maar ons over de aard daarvan niets leert en allerminst als een afbeelding daarvan kan gelden. Wel is in verband daarmee de meest waarschijnlijke hypothese, dat die 'werkelijkheid' gelijk van aard is als de menselijke geest, of althans van geestelijke aard. Postma had sterke affiniteit met deze opvatting, wat overigens niet wil zeggen dat hij diens opvattingen met betrekking tot causaliteit¹⁹ zonder meer deelde. Wel deelde Postma mogelijk de opvatting, dat er, althans in de natuurwetenschap, een logisch noodzakelijk verband is tussen oorzaak en werking, dat oorzaak en werking gelijksoortig zijn en dat zij gelijkwaardig zijn. Overigens zegt hij dat niet met zo veel woorden in de voordracht voor de Wetenschappelijke afdeling van het Natuurkundig Genootschap te Groningen van 12 april 1913. Mogelijk is dat wel op te maken uit zijn aantekenschriften *Filosofie* 12 en 13²⁰, waarin op Heymans wordt ingegaan.

Postma was met name geïnteresseerd in de onderlinge verhouding der wetenschappen. Hij splitst de wetenschappen in formele (zoals logica, analyse en rekenkunde) en reële wetenschappen en de laatste weer verdeeld in natuur- en geesteswetenschappen. Voor Rickert en óók voor Postma is het de vraag, of de verdeling tussen natuur- en geestes-wetenschappen wel logisch is. Volgens Rickert is ze aantoonbaar onlogisch. Het hangt ervan af, aldus Postma, of doel, materiaal dan wel methode het criterium vormen bij de beantwoording van die vraag. Postma wijst erop, dat Rickert steunt op de rectorale rede van de reeds genoemde Windelband (1894), waarin Windelband de reële wetenschappen in 'Gesetzwissenschaften' en 'Ereignisswissenschaften' onderscheidt. De laatste willen het enkele geschieden tot volle 'Darstellung' brengen, terwijl de eerste op zoek is naar de wetten van het geschieden. In het laatste geval is er sprake van wetten of wetmatigheden. Volgens Rickert kunnen dingbegrippen en wetbegrippen worden onderscheiden. De eerste 'stellen voor het geheel van gemeenschappelijke verschijnselen

¹⁹ G. Heymans, *Schets ener kritische geschiedenis van het causaliteitsbegrip in de nieuwere wijsbegeerte*, 1890. Leiden, Brill.

²⁰ Ter inzage bij Tresoar, Leeuwarden.

bij een bepaald ding of bepaalde stof samengaande'. De tweede ontsluiten 'gemeenschappelijke relaties tussen verschillende dingen'. Postma is het hier niet mee eens, want, zo is zijn argumentatie, dingen stellen in zekere zin ook wetten voor. Volgens Postma verhouden dingbegrip en wetbegrip zich als statisch en dynamisch, als co-existentie en opeenvolging. Postma wijkt op dit punt zeer sterk van de op Aristoteles teruggaande opvatting af, volgens welke een ding/object wordt gedefinieerd in termen van (definierende) attributen. Bij een wet moeten we denken aan bijvoorbeeld een publicatie van de aan Postma zeer wel bekende Ludwig Boltzmann (1844-1906), die, in 1870 op basis van de kinetische gastheorie van Maxwell, een nieuwe interpretatie voor de tweede hoofdwet van de thermodynamica formuleerde. Hij vertrok van de kinetische gastheorie, doch voegde er aan toe, dat de meest wanordelijke toestand van de moleculen binnen het systeem, ook overeenkomt met de toestand met de hoogste waarschijnlijkheid. Hij legde dus de relatie tussen *waarschijnlijkheid* en *wanorde*. Hiermee werd de basis gelegd voor de 'statistische mechanica', het onderwerp van de dissertatie van Postma.

Postma stelt de grenzen der begripsvorming centraal. Begrippen zijn –in tegenstelling tot feiten, die altijd uniek van karakter zijn—abstracties. De reden daarvoor ligt in het feit, dat op basis van een begrip (concept, categorie) altijd, op basis van de definiërende attributen of kenmerken, objecten/processen/gebeurtenissen worden gesubsumeerd in een klasse. Postma beseft, dat met het algemener worden van de begrippen de aanschouwelijkheid en individualiteit van een concept verloren gaat. We verwijderen ons van de werkelijkheid, die individueel en aanschouwelijk is. Naar de mening van Postma kunnen de natuurwetenschappelijke begrippen de werkelijkheid niet afbeelden. Hij stelt – op dit punt denkt hij Rankeaan, zonder Ranke en diens motto 'wie es gewesen ist' te noemen – dat de geschiedenis die afbeeldingsfunctie wel kan vervullen. Als we het denken over geschiedenis opsplitsen in drie hoofdstromingen -- realisme, idealisme en perspectivisme – dan is Postma duidelijk een realist. Van constructivisme, narrativisme en perspectivisme in de geschiedwetenschap had hij nog geen vermoeden²¹

Postma neigt ernaar zich, tot op zekere hoogte, aan te sluiten bij Heymans, die in 1907 – in de Verslagen der Academie van Wetenschappen – claimt, dat de geschiedenis behoort tot de verklarende wetenschappen (wel causaliteit, maar geen wettenwetenschap). Er is dus geen reden de geschiedenis als iets apart van de natuurwetenschappen te scheiden. Zodoende wijst Postma óók de positie van Lamprecht af, die claimde dat de geschiedenis een wettenwetenschap is of dient te zijn. Hij concludeert, dat de verdeling in natuur- en historische wetenschap ondoorvoerbaar is. Hij pleit voor het spreken van of over meer of minder abstracte - en concrete wetenschappen. Die verdeling loopt niet parallel met die in de natuur- en geesteswetenschappen, maar snijdt deze.

Denken over geschiedenis

Denken over geschiedenis²², wat Postma deed, cirkelt om drie brandpunten of probleemttypen, namelijk (a) vragen met betrekking tot geschiedenis als een wetenschap,

²¹ F. R. Ankersmit, *De navel van de geschiedenis. Over interpretatie, representatie en historische realiteit*, Groningen, 1990.

²² R.F. Beerling, *Essentials of history*, in: *Weerklank op het werk van Jan Romein, Liber Amicorum*. Wereldbibliotheek, A'dam, MCMLIII. P. 20.

de specificiteit van haar methoden, de graad van zekerheid van haar kennis, de soort van objectiviteit van haar beweringen, etc., (b) vragen met betrekking tot de geschiedenis zelf, haar structuur, haar richting, zin of betekenis, en (c) vragen met betrekking tot de mens als het bij uitstek historische wezen, dat de geschiedenis ondergaat, maakt/ontwerpt en interpreteert. Het lijkt erop, dat Postma zich primair (althans in zijn beschouwing van 1912 !) interesseerde voor (a), dus de theoretische of epistemologische vragen, in mindere mate met (b), de metafysische of speculatieve vragen. Het derde probleemgebied (c)—de anthropologische- of existentiële problemen-- is bij Postma afwezig. Zo gezien, is de eerste vraag van Postma: hoe is kennis van de geschiedenis mogelijk ? Maar ook, zij het in mindere mate: wat is de essentie van de geschiedenis ? De vraag, hoe kennis van de geschiedenis mogelijk is, was een vraag, die eerst in de tweede helft van de negentiende eeuw was opgekomen. Postma realiseerde zich, dat iedere behandeling van de geschiedenis als object van wetenschappelijke kennis, ernaar tendeert om, minstens als startpunt, de geschiedenis als een object buiten of tegenover de geest op te vatten, dat vervolgens methodisch aangepakt en vertolkt moet worden. Hij onderkende, dat de subject-object relatie de hele discussie dan domineert. Geschiedenis is niet een massieve structuur maar een plastische substantie. De problemen van het historische verstaan of begrijpen beginnen niet na de vaststelling van de feiten, maar met de feiten zelf zijn die problemen gegeven. Pure of naakte feiten zijn immers abstracties. Ze —de pure feiten—bestaan niet. Historische feiten zijn om zo te zeggen geen nudisten; ze zijn samenvoegingen (de medici spreken over coagulaties) binnen gecompliceerde netwerken van relaties, variërend al naar gelang het perspectief van de historieschrijver. De variabiliteit van het historische beeld en de pluri-interpretabiliteit van het verleden zijn daarmee—dat zal Postma zich gerealiseerd hebben—gegeven.

Eerder was sprake van de pluri-interpretabiliteit van het verleden. In de meningen is geen eenheid, in de systemen geen orde en Dilthey sprak bij gelegenheid van zijn 70ste verjaardag dan ook over de "Anarchie der Überzeugungen"²³. De grote wending, die omstreeks 1890 inzette draaide in de tijd, dat Postma voor het Natuurkundig Genootschap sprak nog steeds naar haar eindpunt toe, naar een 'Kritik der historischen Vernunft', welke als historische wetenschapsleer de geschiedenis logisch, kennistheoretisch en methodologisch fundeert. De geschiedenis scheen weerloos tegenover de verblindende dwang van het natuurwetenschappelijk determinisme.

Tot de vereenzelviging van geschiedenis en natuurwetenschap is het niet gekomen. Dilthey, deels ook Wundt zetten de strijd in. Droysen kwam tot de slotsom: 'Wenn es eine "Wissenschaft der Geschichte" geben soll, so ist damit gesagt, dasz es einen Kreis von Erscheinungen gebe, für die weder die theologische, noch die philosophische, weder die mathematische, noch die physikalische Betrachtungsweise geeignet ist"²⁴. Eén van de centrale gesprekspartners, die Postma in zijn lezing uit 1913 koos, de Neo-Kantiaan Heinrich Rickert, verklaarde, dat geschiedenis als werkelijkheidswetenschap slechts zó mag worden verstaan "dasz die Geschichte die Besonderheit und Individualität der Wirklichkeit darzustellen versucht und dasz wenn sie auch den Inhalt der Wirklichkeit selbst nicht zu reproduzieren vermag, ihre Begriffe doch zur individuellen und

²³ W. Dilthey, Gesammelte Schriften. V p. 7.

²⁴ A. Droysen, Grundrisz der Historik. p. 4~7.

einmaligen Wirklichkeit in einem prinzipiell anderen und zwar näheren Verhältnis stehen als die Begriffe der generalisierenden Naturwissenschaft'²⁵. Postma moet kennis genomen hebben van een standpunt als verwoord door Rickert. Hij moet een vermoeden hebben gehad, dat het historisch oordeel zich voordoet als het resultaat van de actieve wisselwerking tussen factoren, die van verschillende sferen uit op de historische stof aansluiting zoeken. In haar algemeenste vorm uit zich deze wisselwerking als een voortdurende, wederzijdse wrijving en bestuiving tussen geschiedenis en heersende wereldbeschouwing.

Op basis van het ontologische onderscheid tussen uiterlijke en innerlijke ervaring kan Dilthey natuur- en geesteswetenschappen nader van elkaar afgrenzen²⁶. Kenmerkend voor de geesteswetenschappen is, dat zij gebaseerd zijn op *verstaaen* ('Verstehen'), waarin op een specifieke wijze de objecten van de uiterlijke ervaring met de innerlijke ervaring worden verbonden. "Wir verstehen nur vermittelt der Übertragung unserer inneren Erfahrung auf eine an sich tote äußere Tatsächlichkeit" (GS I, 138).

Dilthey wil geen te strikte scheiding aanbrengen tussen natuur- en geesteswetenschappen. Hij zegt: "An diesem Punkte kann eingesehen werden, wie relativ die Abgrenzung dieser beiden Klassen von Wissenschaft voneinander ist" (GS I, 18). De afhankelijkheid van de geestelijke feiten van die van de natuur betekent niet, dat we de eerstgenoemde tot de laatste zouden kunnen herleiden. Aangezien natuur- en geesteswetenschappen gebaseerd zijn op verschillende ervaringswijzen en derhalve een verschillend gebied bestrijken worden zij beide gekenmerkt door een principiële "Selbständigkeit der Erklärungsgründe" (GS I, 108). Het mag merkwaardig genoemd worden, dat Postma deze positie niet bepreekt, hoewel er veel overeenkomst is tussen de positie van Postma en die van Dilthey. Ook naar de mening van de laatste kan er binnen de geesteswetenschappen een indeling worden gemaakt van concreet naar meer abstract. Het meest concrete element van de historisch-maatschappelijke wereld is de individuele mens (GS I 17, 28, 35). 'Der Mensch als eine der Geschichte und Gesellschaft voraufgehende Tatsache ist eine Fiktion der genetischen Erklärung; derjenige Mensch, den gesunde analytische Wissenschaft zum Objekt hat, ist das Individuum als ein Bestandteil der Gesellschaft' (GS I, 31- 2). Dilthey betitelt de antropologie en de psychologie als de meest fundamentele geesteswetenschappen (GS I, 28-9).⁹ Op basis van hun materiaal - "die ganze Geschichte und Lebenserfahrung" (GS I, 29) - streven deze wetenschappen naar "analytische Erkenntnis der allgemeinen Eigenschaften dieses Menschen" (GS I, 32).

Streven naar analytische kennis, aldus opgevat, ligt ver weg van het 'covering law model' of het deductief-nomologische (of D-N) model, dat een in de natuurwetenschap gangbare geformaliseerde visie geeft op wetenschappelijke verklaringen. Het D-N model²⁷ karakteriseert wetenschappelijke verklaringen primair als een deductief argument, met

²⁵ H. Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, p.171.

²⁶ Aldus J. De Mul, Tragedie van de eindigheid, Diltheys hermeneutiek van het leven, 1993.

²⁷ Zie: A. D. De Groot, Methodologie, grondslagen der gedragswetenschappen, 1963.

een natuurlijke wet als één van haar premissen. Het model heeft de volgende vorm:

- 1 P (explanandum): uitspraken, die het te verklaren fenomeen beschrijven
- 2 S (explanans): uitspraken, die de uitspraken in/van P verklaren; op zijn minst is één van deze uitspraken een specifieke uitspraak of een uitspraak, die een algemeen, wetmatig, karakter heeft (in de zin van ‘alle Xs zijn Ys’).

Er is een specifieke relatie tussen S en P. Die relatie is er één van logisch implicatie, dat wil zeggen: gegeven de verzameling van explanans-uitspraken, moet het mogelijk zijn het explanandum af te leiden. Het mag evident zijn, dat géén der in het bovenstaande besproken schrijvers de historische wetenschap, of ruimer, de culturele wetenschappen op deze leest heeft willen schoeien.

De verschuiving van het perspectief in de richting van het perspectivisme

‘Der Fortschritt der Geisteswissenschaften ist, so sehr auch er an Tatsachen gebunden ist....mit der Entwicklung und Gegensatz gerade von Gesichtspunkten verknüpft....Es gibt kein anderes Mittel die geisteswissenschaftliche Begriffe und Methoden voll zu verstehen als dies : sie in ihre weltanschauliche Ursprünge zurückzuverfolgen’²⁸. Dat is de perspectivistische opvatting der historische kennis; deze impliceert, dat de kleur, welke het historische beeld uiteindelijk verwerft minder afhankelijk is van de methodische bedrevenheid, het onderscheidend vermogen, de beheersing van de stof, de zin voor het onderkennen van samenhangen en werkingen bij de historicus dan van de richting van zijn gezichtspunt, de aard van zijn bevangenheid. Die bevangenheid wordt nog in de hand gewerkt door de invloed van de *verbeelding* op de constructie van het historisch beeld. Capurro²⁹ spreekt van de bemiddelende functie van de waarneming en het denken alsook van de synthetiserende functie van de verbeelding. Aristoteles en Thomas van Aquino interpreteren de synthetiserende functie van de verbeelding vanuit de waarneming van het thematiseren van dingen en van daaruit de mogelijkheden en grenzen met betrekking tot de verzinnebeelding van het bovenzinnelijke. Kant, daarentegen, verankert—aldus Capurro-- de verbeelding in de constructieve activiteit van het subject en verheldert de aan het verstand onderworpen en door haar geleide constructies van de verbeelding. Bij Heidegger, tenslotte, figureert de verbeelding primair als de gemeenschappelijke wortel van het denken en de waarneming.

Gewoonlijk verbinden we begrippen als verbeelding, creativiteit en fantasie met artistieke activiteiten. Denk aan een schilderij, een compositie, een gedicht; we komen onder de indruk van deze kunstwerken vanwege de bijzondere synthese van kleuren, tonen, taal, en materiaal. Prestaties van de verbeelding kom je ook tegen in de alledaagse realiteit. Telkens verbinden we standen van zaken, die we waarnemen of waargenomen hebben, met huidige, toekomstige of verleden situaties, die we ons anders voorstellen of eerst voor de geest moeten halen. Waarneming, herinnering en verbeelding hangen eng samen.

²⁸ E. Rothhacker. *Logik und Systematik der Geisteswissenschaften*. p. 36.

²⁹ Rafael Capurro, *Was die Sprache nicht sagen und der Begriff nicht begreifen kann, Philosophische Aspekte der Einbildungskraft*. In: P. Fauser, E. Madelung Hrsg.: *Vorstellungen bilden*. Friedrich Verlag, Velber 1996, S. 41-64.

De verbeelding schept in zekere zin een eigen realiteit doordat ze verschillende in het geheugen opgeslagen indrukken met elkaar verbindt. De verbeelding is dus een vermogen, op basis waarvan we ons afwezige of nog niet bestaan hebbende dingen kunnen voorstellen, doordat we verschillende zintuiglijke indrukken in afwezigheid van de hen veroorzakende objecten met elkaar verbinden. De verbeelding oefent een bemiddelende functie uit als we de inhoud van een voorstelling met het overeenkomende object in verbinding brengen. Dikwijls bemiddelt de verbeelding op een productieve manier tussen vroegere, huidige en toekomstige ervaringen. Aan de fantasie ontspringen echter ook werkelijke objecten. We onderscheiden tussen natuurlijke - en technische - of artistieke producten. In het laatste geval oefent de verbeelding een bemiddelende functie uit tussen weten en scheppen of maken. De antieken noemden dat poiesis.

De verbeelding is een complexe aangelegenheid, die fysiologische, psychologische, economische, cultuurhistorische, kennistheoretische, esthetische, pragmatische en in laatste instantie ook metafysische aspecten heeft. In zijn geschrift over de ziel³⁰ definieert Aristoteles - van wie Postma zeker via Zeller kennis heeft genomen-- de verbeelding (phantasia) doordat hij ze -de verbeelding-- van de waarneming (aisth sis) en het denken (noein) onderscheidt³¹. Denken kan juist of onjuist zijn, in zoverre namelijk het correct is wat we van of over een object beweren. De waarneming is volgens Aristoteles steeds waar, in zoverre ze zich betreft op de zgn. 'idia'. Dat zijn de soorten van het waarneembare, die horen bij de enkele zintuigen, bijvoorbeeld het geluid en het oor en de kleur en het zien. De verbeelding is nu het proces, waardoor een voorstellingsbeeld (phantasma) in ons ontstaat. Ze is met de waarneming verwant, aangezien ze niet zonder deze--dus de waarneming--mogelijk is. De voorstellingsbeelden maken zich los van het object. We kunnen, zegt Aristoteles, in de droom geen objecten waarnemen, maar wel voorstellingsbeelden. De verbeelding is een kracht (dynamis), die niet alleen met de waarneming, maar ook met het denken in de zin van mening resp. 'doxa' of vermoeden resp. 'pistis' verwant is. De verbeelding is echter geen koppeling tussen waarnemen en vermoeden, aangezien wij weliswaar voorstellingen behoeven, maar dat geldt niet omgekeerd. De verbeelding heeft dus een hogere mate van willekeur, terwijl we bij een vermoeden aangewezen zijn op dat, zoals het met iets gesteld is. Merk op, dat de oorsprong van het voorstellingsbeeld ligt in de beweging (kinesis), die van de feitelijk plaats gevonden waarneming uitgaat, maar zich echter van deze verzelfstandigt. Aristoteles leidt het woord phantasia af van 'lichtschijn'(phaos)³². De ziel (psyche) is voor Aristoteles oorzaak en grond van het lichaam. De geest (nous) is dat deel van de psyche, waarmee deze nadenkt en vermoedt. Aristoteles onderscheidt tussen de actieve geest ('nous poetikos') en de lijdende geest ('nous pathetikos'). De actieve geest is op zich niet met het lichaam vermengd. In het geval van de mens, een geestelijk-lichamelijk wezen, moet hij zich richten op de voorstellingsbeelden om te denken, want de ziel denkt nooit zonder voorstellingsbeelden. Hij verhoudt zich daarbij als de kunst tot haar materiaal. Het deel, waarin het denkbare aan de voorstellingsbeelden geactualiseerd wordt, noemt Aristoteles het lijdende intellect ('nous pathetikos'). Dat wat de waarneming is voor de verbeelding, is wederom de verbeelding voor het denken. De

³⁰ Aristoteles, De Anima.

³¹ Aristoteles, De anima, 427, p 9-12.

³² Aristoteles, De Anima 429,a 1-2.

voorstellingsbeelden, aldus Aristoteles, zijn net waarnemingsbeelden, alleen zonder materialiteit. Niet alleen de zuivere rede, maar ook de praktische rede is op de activiteit van de verbeelding aangewezen. De abstracte begrippen ('noemata') zijn weliswaar geen fantasiebeelden, maar ze ontstaan niet zonder deze.

De conclusie uit deze kleine verhandeling over de verbeelding luidt, ten eerste, dat elke wetenschap begint met een gezichtspunt. De logische gezichtspunten der algemeenheid en der individualiteit brengen de werkelijkheid als natuur en de werkelijkheid als geschiedenis voort. Naast deze gezichtspunten dringen zich andere op, betreffende, spontane, willekeurige of hoe men ze noemen wil. Zij gaan aan elke kennis vooraf, leiden haar in, vormen de centrale categoriën waaronder de kennis tot stand komt. Ten tweede, dat geen historiografie aanspraak kan maken op absolute totaliteit, dat ten opzichte van het werkelijke historische verloop elke historiografie een illusorische constructie is, en, dat geschiedenis het vormen van beelden aan het verleden is, welker waarheid met haar geldigheid onder een bepaald gezichtspunt samenvalt.

Postma als grensganger

Postma was een grensganger. Hij bewoog zich het liefst in het grensgebied tussen natuurwetenschap (kinetische gastheorie, thermodynamica, statistiek, etc.), geschiedkunde (landbouwgeschiedenis) en poëzie. Deze interessegebieden hebben één ding gemeen. Degene, die zich in dit grensgebied beweegt, is zich bewust van de vloeiende grenzen tussen wetenschap en kunst. Postma zal zich ongetwijfeld de vraag hebben gesteld, of kunst en literatuur (speciaal poëzie) niet op gespannen voet met elkaar staan. Mogelijk was hij van mening, dat in geval van poëzie het methodische van de wetenschap bij voorbaat faalt. Postma's poëzie staat op de grens van het weetbare en het zegbare³³. Daaruit blijkt al, dat Postma zich bewust was van het feit, dat de wetenschap vooruitgang boekt door uitsluiting van het onverifieerbare. Ook, dat er een onderscheid is tussen het verifieerbare (middels intuïtie) en wat verifieerbaar is op basis van algemeenheden, wetmatigheden, abstractie. Postma zag de manco's van de centrale karakteristieken van het academische ethos, namelijk abstractie, reductie en objectiviteit.

In het voetspoor van zijn promotor, was Postma aanvankelijk gericht op het 'cognoscere causas rerum', nog niet op het 'videre formas rerum'. Later onderkende hij, dat de wetenschap definieert, en dat de kunst verwijst. Mogelijk—Postma las, blijkens de nagelaten aantekenschriften, veel over de zgn. Levensfilosofie, bijvoorbeeld Nietzsche en Simmel—voelde Postma, dat de wetenschap, vergeleken met de poëzie, een zekere indamming en mogelijk ook een niveauverlaging van het leven impliceert. Beleving en reflectie zijn twee onderscheiden zaken. De perceptie, die aan Postma's poëzie ten grondslag lag, is van een andere orde dan de vaardigheden, die hij in het kader van zijn dissertatie inzette voor wetenschappelijke kennisverwerving. In zijn dissertatie ging het om de precisering van één optiek. In zijn poëzie ging en gaat het om een relativisering van alle optieken. Het lijkt er overigens op, dat, als het gaat om het geschiedbeeld, Postma ook neigt naar de fixering van één perspectief. Van multi-perspectivisme en zeker van narrativisme is in zijn historische bijdragen (nog) geen sprake.

---

³³ Ph. Breuker, Postma als dichter van het sublieme, Oratie. Fryske Akademy, 1996.

In Postma's poëzie is de werkelijkheid geen object, maar partner. De werkelijkheid, waarnaar in Postma's dissertatie verwezen wordt en die uit zijn poëzie, zijn niet op één noemer te brengen. Het eerste laat het symbolisch denken niet toe, het laatste staat daarmee vol. Na zijn dissertatie wordt Postma zich er in toenemende mate van bewust, dat het wetenschappelijk denken niet of te weinig open staat voor de werkelijkheid zelf. Maar hij is zich er niet minder van bewust, dat kunst en wetenschap beide verworteld zijn in de ervaring van één werkelijkheid. De dichter én de wetenschapsman in Postma bewonen verschillende regio's van één spectrum. Mogelijk onderschreef Postma het motto van Dürer, te weten: 'Die Kunst steckt in der Natur: wer sie heraus kann reissen, der hat sie'. Tegelijkertijd zal Postma van opvatting zijn geweest, dat het in de natuurwetenschap gaat om het ontdekken van een bestaande samenhang en dat het in de kunst gaat om het ontwerpen van een nieuwe samenhang. Hoe relatief was dat verschil voor Postma? De indruk is, dat Postma van opvatting was, dat sommige natuurwetenschappelijke theorieën hun ogenschijnlijke luciditeit en transparantie daaraan danken, dat de onderliggende feiten eenvoudiger worden gepresenteerd dan zij zijn. In zijn poëzie is voor Postma het raadsel belangrijker dan de oplossing. Hij was teleurgesteld over wetenschap, die de verwondering doodt. De basale activiteiten van een wetenschapper --- conceptualiseren, structureren, verklaren, definiëren, specialiseren, etc.—kunnen de verwondering verdiepen, maar ook doen verdwijnen. Daar heeft Postma zich tegen geweerd.

Met Flaubert kan worden gezegd, dat de stijl van een auteur verwijst naar het trouw zijn aan een gedachte. Die centrale gedachte ligt bij Postma om met Breuker te spreken tussen Nietzsche en Plato. Met name de vereeuwiging van de zichtbare dingen, mensen, gebeurtenissen, processen etc. In de Platoonse idee enerzijds en anderzijds de esthetisering van het leven of aan het leven eigen aspecten en dimensies, zijn constitutief voor die centrale gedachte. Postma stelde schoonheid niet tegenover waarheid; voor hem vloeien de termen ineen en worden daardoor op een authentieke wijze aangewend. Net als in zijn dissertatie wil Postma óók in zijn poëzie en zijn geschiedkundig werk orde op zaken stellen. Die ordening kan gericht zijn op kennisgroei, maar kan ook een verwijzing inhouden naar een geheim. Dat laatste is bij Postma dikwijls het geval. In zijn geschiedkundig en natuurwetenschappelijk werk moest hij —krachtens de aan die wetenschappen inherente methodologie—beslagen ten ijs komen, in zijn poëzie kon hij zich beperken tot een intuïtief gedachtenspel. In het eerste geval was er sprake van een ethos, dat met de trefwoorden rationeel, theoretisch, afstandelijk en abstraherend gekarakteriseerd kan worden. In het tweede geval kenmerkt het ethos zich door termen als emotioneel, expressief en concretiserend. Postma zal —zeker aanvankelijk—van mening zijn geweest dat het denken ordelijk is, maar naarmate de tijd verstreek zal hij tot de conclusie zijn gekomen, dat dat slechts in beperkte mate het geval is. De bekende onderwijspsycholoog Jerome Bruner placht te benadrukken, dat de denkruimten, die aan het verifiëren of falsifiëren van hypothesen voorafgaan, irrationeel zijn en dat op die grond kunst en wetenschap verwant zijn. Postma zou die opvatting m.i.gedeeld hebben. Van Galilei, van der Waals, Lorenz et tutti quanti wist hij, dat in de wetenschap sprongen worden gemaakt die redelijk niet te verantwoorden zijn.

Postma, grensganger bij uitstek, zal zich gerealiseerd hebben, dat wat betreft de

oorsprong, de oogmerken, de methoden en de uitwerkingen, wetenschap en poëzie minder divergerend zijn dan beoefenaren van beide gebieden suggereren. Maar ook, dat het bij wetenschap draait om een cumulatieve oneindigheid. In onderscheid daarmee stapelt de poëzie niet haar resultaten –gesteld, dat die er zijn—op elkaar (zoals bij de natuurkunde, maar óók bij de geschiedenis), maar dringt die steeds weer door naar een principieel ontglappend mysterie. Postma wilde kunst en wetenschap niet laten samenvallen, want in dat geval zouden zij elkaar niet langer kunnen corrigeren en relativeren. Zijn gedichten ontgrenzen en begrenzen zijn – en ons -- weten, of het nu om wiskunde, astronomie, geschiedkunde of thermodynamica gaat.